

bilgi için bk. Kraçkovskiy, "Arabskaya Geografiçeskaya Literatura", *İzbranniya Soçinenia*, Moskva - Leningrad 1958, IV, 703-704; a.mlf., *Târîhu'l-edebl-i-coğrafi* fi'l-'Arabî (İtrc.- Salâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1965, II, 722-723). Çetin bir Arapça ile yazılmış olan eserin adı *Nebzetün fi aḥbâri'l-Kürç* olarak verilmektedir (Serkîs, *Mu'cem*, II, 1782-1783).

BİBLİYOGRAFYA :

Hakkında etraflı ve ciddi herhangi bir araştırma yapılmamış olan Gülnar Hanım'ın özellikle İstanbul'a gelişleri ve buradaki çeşitli faaliyetleriyle ilgili, başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler, maddede doğrudan doğruya devrin basınından elde edilmek suretiyle verilmiştir. Metinde gösterilenler dışında bk. Ahmed Midhat, *Avrupa'da Bir Cevlân*, İstanbul 1307 [1890], s. 173-787; "Gülnar Hanım, Nâm-ı Diğer Madam Olga De Lebedev", *SF*, nr. 15 (20 Haziran 1307), s. 170-173; "Gülnar Hanım. Gaspoja Lebedeva", *İkdam*, nr. 343, İstanbul 18 Muharrem 1313/10 Temmuz 1895; [Abdullah Cevdet], "Gülnar Hanım. Madam Olga Dö Lebedev", *Kadın*, nr. 16, Selânik 26 Kânunusânî 1324, s. 7-9; VI. Gordlevskiy, *Oçerki Po Novoy Osmanskoy Literatur*, Moskva 1912, s. 72, 84; İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, İstanbul 1941, II, 267-268, 275-276, 282-283, 602 (bu eserde Gülnar Hanım'ın sadece Rus edebiyatından tercümeleri ve *Rus Edebiyatı* adlı kitabı pek amiyane bir tarzda bahis konusu edilir); B. M. Dancig, *Bljiniy Vostok u Russkoy Nauke i Literature*, Moskva 1973, s. 280, 371-372; "Lebedeva, Olga Sergeevna", *Biobibliografiçeskij Slovar. Otočestvenniĥ Tyurkologov* (nşr. A. N. Kononov), Moskva 1974, s. 204-205 (burada Rus kaynaklarından istifade edilmiş bazı bilgilere mukabil, Gülnar Hanım'ın İstanbul'a gelişleri ve buradaki faaliyetleri hakkında olanların mühimce bir kısmı düzeltilmeye muhtaçtır); *Türk Ansiklopedisi*'nden (XVIII, 1970, s. 152-153) *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'ne kadar (III, 1979, s. 306) söz konusu edildiği çeşitli Türkçe ansiklopedilerde Gülnar'a dair birbirinin tekrarı veya hulâsasından ileri gitmeyen bilgiler çok yetersiz olduğu kadar, daha doğum tarihinin 1865 olarak gösterilmesinden başlayarak birçok yanlışla doludur; Abrar Karimullin, *Knigi i Lyudi*, Kazan 1985, s. 243-262 (içindeki, Rusya basını ve bazı akademik kuruluşların arşivlerinden faydalanılmış yeni bilgilere mukabil bu çalışma, Türk kaynaklarına tamamıyla yabancı kalmak gibi mühim bir eksikğinden başka kronolojik intizamsızlığı ve birtakım itibatsızlıkları, Ahmed Midhat Efendi'yi Ahmed Midhat Paşa ile karıştırıp paşaya dair bir eseri referans göstermek çeşidinden hataları dolayısıyla ihtiyatla kullanılmalıdır); Nazan Bekiroğlu, "Unutulmuş Bir Müsteşrik: Olga Dö Lebedeva / Madam Gülnar", *Dergâh*, nr. 46, İstanbul 1993, s. 8-10 (bu yazı, belirtilen çerçevenin kısmen dışına çıkabilmiş olmakla beraber, verilen kontrolsüz ve çelişkili bilgiler yanında birçok yanlış da beraberinde taşıdığı gibi yeni malzemeler getirecek kaynaklardan uzak kaldığı için aynı zamanda yetersizdir).

ÖMER FARUK AKÜN

Gülnüş Emetullah Sultan'ın yağlı boya portresi (TSM, Portreler, nr. 17/144)

GÜLNÜŞ EMETULLAH SULTAN

(ö. 1127/1715)

Osmanlı Padişahı
IV. Mehmed'in zevcesi,
II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi.

Venedikli Verzizzi ailesinden olup 1640'lı yıllarda Girit'te doğduğu sanılmaktadır. Râbia Emetullah Gülnüş ve Emetullah Gülnüş adlarıyla da anılır. Girit serdârı Deli Hüseyin Paşa'nın Resmo'yu fethi sırasında esir düşerek İstanbul'a götürülmüş ve saraya takdim edilmiş, kendisine güzelliği dolayısıyla Gülnüş adı verilmiştir.

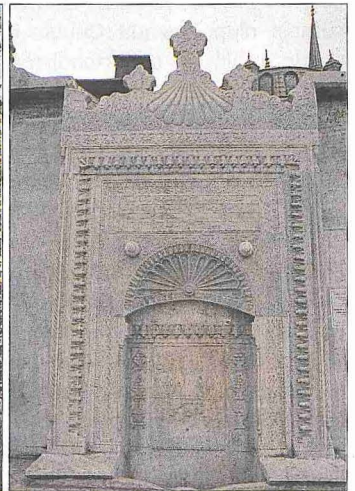
Gülnüş Emetullah, kısa zamanda IV. Mehmed'i kendisine bağlayıp sarayda başkadın oldu. 1664'te Şehzade Mustafa'yı, 1673'te Şehzade Ahmed'i dünyaya getirmesi onun saraydaki mevkiini iyice kuvvetlendirdi. Tahta kendi oğullarının oturmasını sağlamak için bir ara saray entrikalarına girerek Şehzade Süleyman ile Şehzade Ahmed'i bertaraf etmek istediysede Vâlide Hatice Turhan Sultan buna imkân vermedi. Gülnüş Sultan, vâ-

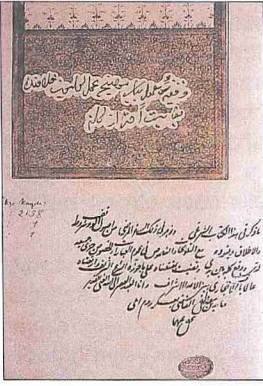
lide sultanla iyi geçinmeye dikkat etmiş, onun 1683'te ölümü üzerine harem tek hâkimi olmuştur. Av meraklısı IV. Mehmed sık sık gittiği ve uzun süre kaldığı Balkan şehirlerine onu da beraberinde götürmüştür. Günlerini genellikle Edirne Sarayı'nda geçiren Gülnüş Sultan'ın mevkii kocası IV. Mehmed'in 1687'de tahttan indirilmesiyle sarsıldı, Topkapı Sarayı'ndan alınarak Beyazıt'taki Eski Saray'a nakledildi. II. Süleyman ve II. Ahmed'in saltanatları sırasında burada mütevazı bir hayat süren Gülnüş Sultan, oğlu II. Mustafa'nın 1695'te tahta çıkması ile vâlide sultan olarak tekrar nüfuz kazandı ve padişah olan oğlunun bulunduğu Edirne'ye gitti (28 Cemâziyelâhîr 1106/13 Şubat 1695). Öteki oğlu III. Ahmed'in saltanatında da devam eden vâlide sultanlığı 9 Zilkade 1127'de (6 Kasım 1715), Silâhdar'a göre ise 8 Zilkade'de (5 Kasım) Edirne'de vefatına kadar aralıksız yirmi yıl sürdü. Naaşı İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da yaptırdığı Yeni Vâlide (Vâlide-i Cedîd) Camii önündeki türbesine defnedildi.

Sağlam mevkiiine rağmen genellikle siyasetten ve nisbeten de saray entrikalarından uzak kalan Gülnüş Vâlide Sultan'ın muhtemelen bu tutumundan dolayı Osmanlı kroniklerinde hayratıyla ilgili kayıtların dışında faaliyetlerine pek yer verilmemiştir. Gülnüş Sultan'ın hayratı arasında, hasekiliği esnasında Mekte'de yaptırdığı Hasekiye İmaretî, hac yolundaki çeşme ve kuyular, büyük oğlu Sultan Mustafa zamanında Galata'da yanmış olan eski bir kilisenin yerinde inşa ettirdiği Yenıcamı ve çeşmesiyle küçük oğlu Sultan Ahmed'in saltanatı sırasında Üsküdar İskelesi'nin sağında yaptırdığı cami, sebîl, çeşme, imaret, sıbyan mektebi ve medreseden oluşan kül-

Gülnüş Emetullah Sultan'ın mezarı ve kendi adıyla anılan çeşmesi - Üsküdar / İstanbul

Gülnüş
Emetullah
Sultan
vakfiyesine
riayet
edilmesiyle
ilgili
hatt-ı hümayun
ve Rumeli
Kazaskeri
Hâmid
Efendi'nin
tasdiki
ve imzası
(VGMA, Vakfiye,
nr. K. 143, vr. 1^b)

liyesi (bk. YENİ VALİDE KÜLLİYESİ) sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. D 4594, E 145, E 1188; Silâhdar, *Nusretnâme*, II, 336; Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1994, s. 523, 526, 607, 752, 821; Râşid, *Târih*, IV, 165; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 34, 187-188; Hammer, *HEO*, XVIII, 71 (nr. 637), 90 (nr. 750), 126 (nr. 242); *Sicill-i Osmânî*, I, 64; Cuinet, IV, 636-637; Ahmed Refik [Altınay], *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul 1923, IV, 239, 240; Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford 1956, cedvel 38, 40, 41; Danişmend, *Kronoloji*, III, 433, 443; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, II, 38, 298-302; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 15; Çağatay Uluçay, *Harem*, Ankara 1971, tür.yer.; a.mlf., *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 65-67; L. P. Peirce, *The Imperial Harem*, Oxford 1993, s. 108, 195, 265.

MEHMET İPŞİRLİ

GÜLPÂYGÂNÎ

(گلیپایگانی)

Seyyid Muhammed Rızâ
b. Muhammed Bâkır
(1899-1993)

**Kum ilmi çevrelerinde
büyük nüfuz sahibi olan
ve İran İslâm devrimini destekleyen
Şiî müctehidi.**

20 Mart 1899'da Orta İran'daki Gülpâyigân şehrine 6 km. uzakta bulunan bir köyde doğdu. Dokuz yaşında iken, İmam Mûsâ el-Kâzım'ın neslinden olan ve bölgede saygı gören babası Seyyid Muhammed Bâkır vefat etti. 1917'de, dönemin en büyük âlimlerinden Şeyh Abdülkerîm Hâirî'nin sayesinde bir nevi merkezîyet kazanmış olan Erâk şehrine giderek dinî öğrenimin "sutûh" denilen birinci düzeyini Hâirî'nin gözetimi altında tamamladı. Hâirî, beş yıl sonra Kum medreselerini canlandırmak amacıyla oraya geçince Gülpâyigânî de onun davetine uyarak Kum'a taşındı ve hocası-

nın tavsiyesi üzerine Fezyiye Medresesi'nde sutûh derslerini vermekle görevlendirildi. Hâirî'nin 1937'de vefatı üzerine bu medresede fıkıh ve usul öğretime başlayan Gülpâyigânî kısa zamanda büyük bir şöhret kazandı; Kum'un en büyük camii olan Mescid-i A'zam'daki derslerine 800 kadar öğrenci devam ediyordu. Yedi yıl süren bir aradan sonra, Hâirî'nin yerine Kum medreselerini yöneten Âyetullah Burûcirdî'nin 1961'de ölümüyle Gülpâyigânî'nin nüfuz ve etkinliği daha da arttı. İranlı Şiîler'in bir kısmı tarafından "merci-i taklîd" olarak seçilip Âyetullah Seyyid Şehâbeddin Mar'aşî ve Âyetullah Kâzım Şerîatmedârî ile beraber Kum medreselerinin idaresini üstlendi ve bütün ülkede sözü dinlenen bir âlim oldu. Yeni öğretim metotları uygulamaya çalıştı ve bütün Kum medreselerine sözlü ve yazılı imtihan usulünü getirdi. Kum dışında da birkaç medresenin kurulmasını sağladı. 1965'te hac yolculuğu esnasında Şiîler ile Sünnîler arasında birlik ve yakınlık kurma yolunda çaba sarfettiği söyleniyorsa da Senendec ve Merivan gibi halkı tamamen Sünnî olan bazı şehirlerde Şiî medreseleri kurmaktan da geri kalmadı. Ayrıca Avrupa'da oturan İranlılar'ın dinî ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Londra'ya bir temsilcinin gönderilmesini temin etti. Eyalet meclisleri seçim kanunlarından, adayların erkek ve müslüman olması şartının çıkarılmasını öngören bir tasarıyı şaha yolladığı bir telgrafta protesto eden Gülpâyigânî, Ekim 1962'de ilk defa siyaset alanına girmiş oldu. Ertesi yıl Âyetullah Humeynî'nin liderliğinde başlayan ve on beş yıl sonra saltanat rejiminin devrilmesiyle sonuçlanan hareket büyük bir azim ve coşkuyla katıldı. 22 Mart 1963'te bir komando birliği Fezyiye Medresesi'ne hücum edince Gülpâyigânî ancak talebelerinin gayretiyle askerlerin elinden kurtulabildi; damadı Hüccetü'l-İslâm Alevî ise ağır şekilde yaralandı (Ali Devvânî, III, 265-266). Kum'da ve diğer şehirlerde meydana gelen toplu öldürme olaylarını sert bir dille eleştiren Gülpâyigânî, Humeynî'nin önce Türkiye'ye, daha sonra Irak'a sürgün edilmesinden sonra da rejim aleyhtarlığından tâviz vermedi. Çeşitli vesilelerle şahın güttüğü siyasete karşı çıktı. Meselâ Temmuz 1971'de hükûmetin kontrolündeki vakıf arazinin özel kişilere satılmasının haram olduğunu ilân etti (a.g.e., IV, 49-50). Mart 1976'da senato başkanına çektiği bir telgrafta, İran'da kullanılan resmî tak-

vim başlangıcının Hz. Peygamber'in hicretinin yerine İran İmparatorluğu'nun kurulması olarak değiştirilmesinin İslâmiyet'e aykırı olduğunu vurguladı (a.g.e., VI, 288).

Ocak 1978'de Kum'daki gösteriler ve çatışmalarla başlayan İran İslâm devrimini tutarlı bir şekilde destekleyen Gülpâyigânî, halkı teşvik etmek ve moralini yükseltmek için bazan tek başına, bazan Âyetullah Mar'aşî ve Âyetullah Şerîatmedârî ile birlikte yıllar boyunca bildiriler yayımladı. 9 Mayıs 1978'de, kırk gün önce Yezd şehrinde öldürülenleri anmak için Kum'da gösteri yapan talebeler askerlerden kaçarak Gülpâyigânî'nin Çehârmeydan sokağındaki evine sığınınca askerler evi yağmaladılar. Bu olay üzerine Gülpâyigânî kalp krizi geçirdi.

Âyetullah Humeynî'nin İran'a dönüşünün beklendiği ve saltanat rejiminin son anlarını yaşadığı günlerde Gülpâyigânî orduyu darbe yapmaması için uyardı (a.g.e., IX, 263-265). 11 Şubat 1979'da devrim gerçekleşince İran halkına bir tebrik mesajı yayımlayan Gülpâyigânî, 2 Aralık'ta yapılan referandumda halka İran İslâm Cumhuriyeti'nin kurulmasına oy vermesini tavsiye etti (a.g.e., X, 299). Yeni düzenin kurulmasından sonra ortaya çıkan siyasî ihtilâflara açık bir şekilde karışmamasına rağmen bazı konularda muhafazakâr olarak nitelendirilebilecek görüşlerini açıklama gereğini duydu. Araları açılan Şerîatmedârî ile Humeynî'yi barıştırmak için kendi evine davet ettiyse de bu yoldaki teşebbüsleri sonuçsuz kaldı (Momen, s. 291-292). Şerîatmedârî gibi, daha çok genç ve radikal âlimleri temsil eden Hizb-i Cumhûrî-i İslâmî'nin yükselişinden rahatsız olduğu halde Gülpâyigânî'nin adı Şerîatmedârî'ye atfedilen komplolara karışmadı. "Velâyet-i fakih" konusunda Humeynî'den farklı düşünen Gülpâyigânî'ye göre bu teori en yüksek rütbeli müctehidlerin, hükûmetin günlük icraatına bizzat karışmalarını değil onun umumi gidişatına nezaret etmelerini gerektiriyordu. Humeynî'nin Ocak 1988'de, velâyet-i fakih teorisinin sonucu olarak hükûmetin bütün emirlerine itaat etmenin şer'an vâcip olduğu yolundaki beyanatını Gülpâyigânî'nin tamamen yanlış bulduğu söylenmektedir. Bu görüş farklılıklarına rağmen hayatının sonuna kadar İslâm cumhuriyeti nizamına sâdık kalan Gülpâyigânî 10 Aralık 1993'te Kum'da vefat etti ve orada defnedildi.